

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО RELIGIOUS STUDIES

УДК 342.731:340

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(93).2023.124-133

СВОБОДА СОВІСТІ ТА СУЧАСНА ВІЙНА В УКРАЇНІ

О. В. Добродум*, **Е. І. Мартинюк****, **О. Е. Никитченко*****

Проблема здійснення свободи совісті в сучасній нам Україні в умовах повномасштабної агресії Росії є досить багатогранною, особливо з огляду на її глобальний вимір, ставлення світової громадськості та прихильників різних релігійних поглядів до події, пов'язаних з російсько-українською війною, ставлення релігійних спільнот України до необхідності відстоювати свободу держави та ставлення релігійних об'єднань РФ до терористичної діяльності владних органів Росії. Мета статті – у контексті сучасної російсько-української війни концептуалізувати можливості здійснення свободи совісті у сучасній Україні. Теоретико-методологічну основу статті склали загальноновизнані принципи релігієзнавства: світоглядного та методологічного плюралізму, неупередженості та гуманізму, компаративності та незаангажованості, ідеологічного та релігійного різноманіття, толерантності та позаконфесійності, світськості та міжконфесійного діалогу.

*Ольга Добродум, доктор філософських наук, професор кафедри журналістики та реклами (Державний торговельно-економічний університет) (м. Київ, Україна) / Olga Dobrodum, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor of the Department of Journalism and Advertising (State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine);
e-mail: dobrodum.olga@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7651-4946>

**Едуард Мартинюк, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури (Національний університет "Одеська політехніка", Україна) / Eduard Martinuk, Candidate of Sciences (Philosophy), Associate Professor of the Department of Cultural Studies, Art History and Philosophy of Culture (Odesa Polytechnic National University, Odesa, Ukraine)

e-mail: eduardmartinuk@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5904-2721

***Олена Никитченко, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури (Національний університет "Одеська політехніка", Україна)

e-mail: olena.ed.nykytchenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9403-9795

З конкретно-наукових методів було використано проблемно-хронологічний, системно-структурний та критичний аналіз релігієзнавчих джерел, а також концептуально-дискурсний, системно-хронологічний та проблемно-конфесійний підходи до наукового осмислення явищ та подій релігійної та політичної життя. Висновки та перспективи подальших досліджень. Дискримінація УПЦ нині шкодить ситуації з релігійною свободою в Україні: прихильником цієї церкви нині бути небезпечно, адже якщо віруючі УПЦ сприяють руському миру, а індивід їх захищає, то здійснюється опосередкований захист цієї ідеї. Настав час припинити російсько-українську війну, покладаючи основні надії на збройні сили України. Спроба вирішити будь-які питання в ході воєнних дій за допомогою порушення норм законодавства про свободу совісті за своєю суттю є неприйнятними, і саме експертам вирішувати, що є канонічним та неканонічним – легітимність законів має визначати саме людина, яка задовольняє свої релігійні потреби.

Ключові слова: свобода совісті, російсько-українська війна, Україна, релігійна свобода, УПЦ, ПЦУ, ВРЦіРО, канонічність, легітимність.

FREEDOM OF CONSCIENCE AND MODERN WAR IN UKRAINE

O. V. Dobrodum, E. I. Martinuk, O. E. Nykytchenko

The problem of exercising freedom of conscience in modern Ukraine in the conditions of Russia's full-scale aggression appears to be quite multifaceted, especially considering its global dimension, the attitude of the world community and adherents of different religious views to the events connected with the Russian-Ukrainian war, the attitude of religious communities of Ukraine to the need to defend the freedom of the country and the attitude of the religious associations of the Russian Federation to the terrorist activities of the authorities of Russia. The purpose of the article is to conceptualize the possibility of implementing freedom of conscience in modern Ukraine in the context of the modern Russian-Ukrainian war. The theoretical and methodological basis of the article was made up of generally recognized principles of religious studies: worldview and methodological pluralism, impartiality and humanism, comparability and non-involvement, ideological and religious diversity, tolerance and non-confessionalism, secularism and inter-confessional dialogue.

The concrete scientific methods, problem-chronological, system-structural and critical analysis of religious sources were used, as well as conceptual-discourse, system-chronology and problem-denominational approaches to the scientific understanding of phenomena and events of religious and political life. Conclusions and prospects for further research. Discrimination against the UOC is now harming the situation with religious freedom in Ukraine: it becomes unsafe to be an adherent of this church, because if the believers of the UOC contribute to the Russian peace, and an individual protects them, then there is an indirect protection of the Russian world. It is time to end the Russian-Ukrainian war, putting the main hopes on the armed forces of Ukraine. An attempt to solve any issues during military operations by violating the norms of the law on freedom of conscience is inherently unacceptable, and it is up to experts to decide what is canonical and non-canonical - the legitimacy of laws should be determined by a person who satisfies his religious needs.

Keywords: freedom of conscience, Russian-Ukrainian war, Ukraine, religious freedom, UOC, OCU, AUCCRO, canonicity, legitimacy.

Постановка проблеми. Проблема здійснення свободи совісті в сучасній нам Україні в умовах повномасштабної агресії Росії є досить багатогранною, особливо з огляду на її глобальний вимір, ставлення світової громадськості та прихильників різних релігійних поглядів до подій, пов'язаних з російсько-українською війною, ставлення релігійних спільнот України

до необхідності відстоювати свободу держави та ставлення релігійних об'єднань РФ до терористичної діяльності владних органів Росії.

Зміна умов здійснення свободи совісті у наш час значною мірою відбувається як наслідок гібридної війни, яка почалася у 2014 році, постковідної ситуації, відсутності можливостей здійснення релігійної

свободи на окупованих територіях (переслідування віруючих та значної частини релігійних громад тощо), загроз та заподіяння шкоди правовим відносинам загалом і всієї констеляції прав людини зокрема (вбивства віруючих, руйнування храмів та молитовних приміщень та ін.).

Мета статті – у контексті сучасної російсько-української війни концептуалізувати можливості здійснення свободи совісті у сучасній Україні.

Ступінь наукової розробки. Українська релігієзнавча наука останні тридцять років величезну увагу приділяє дослідженню питань, пов'язаних із проблематикою державно-церковних відносин, юридичним забезпеченням свободи совісті, комунікаційними аспектами релігії та політики. Базовими для цього дослідження стали роботи теоретико-методологічного характеру вітчизняних релігієзнавців, серед яких Б. Андрусишин, В. Бондаренко, В. Докаш, В. Єленський, С. Здіорук, О. Колодний, О. Саган, Л. Филипович, М. Черенков, О. Шуба та ін. Тематикою впливу релігії на соціально-політичне життя займалися різні дослідники, серед яких О. Аппадурі, З. Бжезинський, Ж. Бодрійяр, О. Гакслі, Є. Гансон, С. Гантінгтон, Ф. Закарія, К. Кааріайнен, Г. Кіссінджер, М. Медоуз, Дж. Несбіт, Д. Норд, О. Палакен, Т. Роззак, О. Тойнбі, Т. Фрідман, Д. Фурман, В. Шнірельман, К. Шульц.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу статті склали загальноновизнані принципи релігієзнавства: світоглядного та методологічного плюралізму, неупередженості та гуманізму, компаративності та незаангажованості, ідеологічного та релігійного різноманіття, толерантності та позаконфесійності, світськості та міжконфесійного діалогу. З конкретно-наукових методів було використано проблемно-хронологічний, системно-структурний та критичний аналіз релігієзнавчих джерел, а також

концептуально-дискурсний, системно-хронологічний та проблемно-конфесійний підходи до наукового осмислення явищ та подій релігійної та політичної життя.

Невирішені завдання, зазначені у статті. Основна увага заслуговує на ставлення до цієї війни глав релігійних громад та організацій, представники яких беруть участь у ній з її різних сторін. У цьому контексті симптоматичною може здатися позиція Ватикану, який демонструє тотожну та індіферентну любов до росіян та українців, що викликає незадоволення українців як вияв ідентичного ставлення Папи до вбивці та його жертви. Як відомо, Всесвітня рада церков засудила агресію РФ, проте не виключила РПЦ зі свого складу, незважаючи на те, що остання підтримує війну проти України. Вочевидь, майже всі російські релігійні організації підтримали агресію за дуже рідкісними винятками.

Нині ще вкрай складно визначитися із термінами, в які російсько-українська війна закінчиться. Перемога нашого народу не повинна бути нівельованою порушеннями у справі відправлення прав та свобод людини, у тому числі свободи совісті. Останні наукові дослідження щодо УПЦ показали, що держава не має наміру надалі миритися з цією невизначеністю, були потрібні переконливіші свідчення лояльності цієї організації, про що свідчать події, пов'язані з відмовою проведення богослужінь священникам та ченцям УПЦ в Успенському та Трапезному соборі Києво-Печерської Лаври. Варто також говорити про те, як надалі використовувати ці храми в Києво-Печерській Лаврі.

Досвід надання для їхнього використання ПЦУ на Різдва свята й надалі свідчить про можливість надалі їхньої оренди цією релігійною організацією, що, проте, викликає протест мешканців цього монастиря Києво-Печерської Лаври, з одного боку,

і з іншого боку, керівник ПЦУ митрополит Епіфаній каже про те, що серед насельників Лаври багато охочих перейти до ПЦУ. Здійснюється постановка питання про перегляд питання оренди УПЦ території та приміщень Почаївської Лаври, ймовірно, передачі її УГКЦ.

Про вичікувальну позицію УПЦ свідчить склад делегації ВРЦіРО до Ватикану, в якій були присутні представники більшості релігій та церков України, які входять до ВРЦіРО та представляють свою організацію на найвищому рівні, але ні митрополит Київський та всієї України Онуфрій, ні начальник зовнішніх церковних зв'язків УПЦ до Ватикану не поїхали. Якщо це спробувати витлумачити, вони не були згодні з метою візиту української делегації ВРЦіРО – подати перед Папою Римським реальний стан справ у війні з Росією, УПЦ в особі свого митрополита не готова безумовно виступати на боці України. Варфоломій підтримує бік України та був на зустрічі з Папою Римським перед тим, засудивши агресію Росії проти нашої країни.

Дискусія та результати. Зміни в релігійній свідомості відбуваються, не в останню чергу, за допомогою сакралізації війни (з боку Росії вже проголошується сатанізація українців синонімічно з їхньою іблїзацією), можливості вичленування закликів до джихаду (так, президент Республіки Чечня Рамзан Кадіров вже закликає мусульман всього світу поставити Європу, будучи переконаний, що в європейських державах живуть "шайтани та сатаністи", він мріє сам померти в Джихаді, і не проти, щоб його діти також померли у "священній війні", пообіцявши всім мусульманам, які зберуться в полки проти "шайтанів та сатанізму" "у європейських державах, повне матеріальне забезпечення) [1]. Роль релігії у справі дегуманізації противника і, відповідно, його демонізації очевидна.

Якщо звернутися до юридичного аспекту цієї проблеми, слід зазначити,

що законодавство України з питань свободи совісті є незмінним. До його найбільш актуальних питань можна віднести: зростання значимості капеланської служби, збільшення кількості переходів з УПЦ до ПЦУ, поширення у більшості населення обурення випадками колабораціонізму з боку деяких відданих УПЦ, яка засудила діяльність Патріарха Московського і всієї Русі Кирила за підтримку агресії Росії, не визнала свого розбіжності з Московської Патріархією загалом [2]. Представники органів влади РФ, звинувачуючи нетрадиційні та нові релігійні організації у спотворенні свідомості українського народу, періодично оновлюють їхній перелік.

Внаслідок російської агресії в Україні повністю знищено, пошкоджено або пограбовано російськими військовими щонайменше 494 релігійні споруди, духовні навчальні заклади та святині. Такі оновлені дані про вплив війни на українські релігійні громади Інститут релігійної свободи представивши 31 січня та 1 лютого під час Саміту з міжнародної релігійної свободи, що відбувся у Вашингтоні, США. Найбільше церков, мечетей та синагіг зруйновано в Донецькій області (щонайменше 120) та Луганській області (понад 70). Також величезні масштаби руйнувань на Київщині (70), де точилися відчайдушні бої на захист столиці України, та на Харківщині – понад 50 зруйнованих релігійних споруд. Російські повітряні атаки, у тому числі з використанням іранських дронів, торкнулися майже всіх регіонів України і тривають досі. Також Інститут релігійної свободи задокументував чимало фактів захоплення релігійних споруд в Україні та подальшого використання їх як російських військових баз або для прикриття вогневих позицій російських військ. Така тактика російських військових провокує збільшення масштабів руйнування релігійних об'єктів в Україні.

За конфесійною ознакою найбільше від російської агресії постраждало храмів Української Православної Церкви (афілійованої з Московським патріархатом) – щонайменше 143. Великий масштаб руйнувань молитовних будинків баптистів – 49, а також споруди Церкви адвентистів сьомого дня – 24. Оновлені дані ІРС тепер містять відомості про руйнування Залів Царства Свідків Єгови – загалом 94 релігійні споруди, серед яких 7 – повністю зруйновано, 17 – сильно пошкоджено, 70 – зазнали незначних ушкоджень. Інститут релігійної свободи також задокументував цілеспрямовані атаки російських військових та спецслужб на релігійних діячів та віруючих, передусім на окупованих територіях України [3].

Посилилися тенденції розбіжності позиції УПЦ та держави, серед вірних цієї церкви та особливо чернечих шириться звернення твердо стояти у своїй вірі. Вінницька єпархія УПЦ опублікувала відеокавер на пісню "Батько наш Бандера". Композицію заспівало духовенство Мукачівської єпархії: "Батько наш Онуфрій, УПЦ нам мати. Ми за свою церкву будемо воювати", - такі слова звучатимуть у кавері [4].

Важливим джерелом на цю тему є стаття Олександра Сагана про наслідки прийняття закону про заборону УПЦ [5]. Зазначене відбувається у політико-правовій сфері України, коли порушуються основні норми свободи совісті щодо УПЦ, та відповідно до закону Freedom Act 1998 року в Україні можуть бути накладені санкції. Нині в обстановці очікування настання розправи з УПЦ почуття ще більше загострюються, але тим більше треба дотримуватись норм, що наказані законом. Наразі громадську увагу привертає експертиза Статуту УПЦ, згідно з якою вона не вважає себе частиною РПЦ, проте продовжує такою залишатися [6].

УПЦ в особі свого керівництва офіційно відмовилася від участі у

діяльності РПЦ, засудивши агресію проти нашої держави. Можна відзначити, що єдиною основою її самостійності є автономія, оголошена Патріархом Алексієм 27 жовтня 1990 року [7]. УПЦ релігієзнавчу експертизу щодо її зв'язку з РПЦ називає "незаконною та проведеною з порушенням законодавства та такою, що виходить за межі предмета свого дослідження". Як заявив голова юридичного відділу УПЦ Олександр Бахов, до керівництва Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕС) було подано заяву про вилучення зі складу комісії упереджених, на думку УПЦ, експертів. Йдеться про Ігоря Козловського, Олександра Сагана, Людмилу Филипович та Юрія Чорноморця [8; 9]. Патріарх Константинопольський та Вселенський Варфоломій загалом засуджує діяльність Кирила та РПЦ; існує навіть думка, що Кирило становить загрозу вселенському, глобальному православ'ю [10].

Можна також послатися на інтерв'ю РІСУ з Віктором Єленським, головою Державного департаменту у справах національностей та релігії, який посідає позицію на стороні ПЦУ. Віктор Єленський зазначає, що Московському Патріархату місця в Україні після війни вже немає, що в Україні структури Московського Патріархату мають бути зруйновані, що "руський мир" став новою релігією росіян, Патріарх РПЦ Кирило оголосив Україні православний джихад і якщо керівництво УПЦ не буде карати кліриків-колаборантів, це буде виклик суспільству, що в Україні буде свій патріархат, і не один, і що заяви спікерів УПЦ про "гоніння" – це плювок на могили справжніх сповідників віри [11].

Слід зазначити, що у європейців світоглядна позиція спочатку налаштована на діалог, але зараз стосовно тортур українців ця позиція може бути уподібнена до прирівнювання жертви і агресора. У цьому значенні Папа Римський

європеєць. Але все одно мають бути переговори між сторонами, що воюють, і офіційна українська позиція в цьому випадку така: ніякого домовляння з позицією президента РФ Володимира Путіна не буде [12]. СБУ порушила близько тридцяти кримінальних справ проти УПЦ, але цією її діяльністю все одно незадоволені – як ті, хто хоче заборонити діяльність УПЦ, так і ті, хто хоче здобути свободу совісті [13; 14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загроза Україні може бути з боку країн, які підтримують свободу совісті – наприклад, США, які попереджають про подібні можливості та перспективи та виявляють нелюбов до УПЦ – вони, як Володимир Путін, думають, що вона в чомусь винна і насаджує руський мир та сприяє успіхові агресора. Вони займаються об'єктивним зобов'язанням (у колабораціонізмі та коригуванні ворожого вогню), коли приналежність до самої церкви вважається кваліфікуючою ознакою, що суперечить принципам свободи совісті, Конституції та законодавчим документам України.

Проте вчені повинні виступати за свободу совісті – вистраждану людством норму буття, вони не піддаватися політичним афектам, хоча афектація може стати полегшуючим фактором при розборі справи. Ще Авраам Лінкольн казав: я не згоден з вашими переконаннями, але я віддам життя за вашу можливість їх висловлювати. Права людини мають дотримуватися навіть під час війни, а свобода совісті – базове та центральне право, незважаючи на те, що таким видається право на життя, оскільки в історії неодноразово повторювалася ситуація, коли віддавали життя за свободу совісті.

Людину треба карати незалежно від переконань, проте за переконання не можна карати, можна карати лише за правопорушення. А за правопорушення може наступати моральна, адміністративна чи кримінальна відповідальність – причому вона настає

лише за діяння, передбачені законом (порушення суспільної моралі, заподіяння шкоди здоров'ю громадян тощо). Мораль від закону відрізняється тим, що немає юридичної санкції: так, бойкот, нерукотисність – покарання лише на рівні моральної норми, яка має обмежень. У нашій країні поки що заарештували і судили лише одного римо-католицького священика – колабораціоніста та коригувальника [15]. Не можна судити людину за її переконання, обряди та традиції, оскільки у покаранні немає і не може бути релігійної мотивації. УПЦ від ПЦУ не відрізняються за переконанням, вони відрізняються головним чином етнофілетизмом, як каже Патріарх Вселенський та Константинопольський Варфоломій [див. також: 16; 17].

Існує древній латинський вислів про верховенство закону: Який би не був суворий закон, його потрібно виконувати (*dura Lex, sed Lex*). У середині грудня СБУ провела обшуки в єпархіях одразу в дев'яти областях – Закарпатській, Черновецькій, Рівненській, Волинській, Миколаївській, Сумській, Львівській, Житомирській та Херсонській. Найпоширеніші знахідки на об'єктах УПЦ – георгіївські стрічки, російські паспорти, пропагандистська література. У чоловічому монастирі УПЦ на Закарпатті правоохоронці виявили нацистську символіку та вчення про сатанізм, там само знайшли тексти молитов за Росію та патріарха Кирила. Під час перевірок об'єктів УПЦ храмів у Херсонській, Черкаській, Житомирській та Волинській областях правоохоронці виявили прапор "Новоросії", перепустки "федеральних радників" РФ і навіть колекцію ікон, які росіяни викрали з будівлі почесного консула Литовської Республіки під час окупації Херсона [18]. Існує навіть гумористичне уявлення, що в Україні найвірнішими виявилися представники СБУ, оскільки вони у грудні-січні практично щоранку розпочинали у храмах.

Дискримінація УПЦ нині шкодить ситуації з релігійною свободою в Україні: прихильником цієї церкви нині бути небезпечно, адже якщо віруючі УПЦ сприяють руському миру, а індивід їх захищає, то здійснюється опосередкований захист руського миру також. Все це пов'язане безпосередньо з політичною боротьбою, оскільки багато досить одіозних українофобських політиків були якраз прихильниками цієї церкви. На жаль, церква нерідко може здаватися розмінною монетою політичних ігор, президент і верхівка можновладців також можуть здаватися невіруючими, оскільки коли вони були ще сатириками, критикували і церкву. Не всім очевидно, що, обравши радником з релігійних питань українського президента Володимира Зеленського Віктора Єленського, який продовжує релігійну політику экс-президента Петра Порошенка – це може стати способом політичної кон'юнктури, опосередкованим тригером переходу громад з УПЦ до ПЦУ, оскільки машина війни не розрізняє віросповідання.

Переслідуючи поставлені під час здійснення так званої "СВО"

(спеціальної військової операції) завдань денацифікації, демілітаризації, звільнення Луганської та Донецької "народних республік", Росія при цьому досягла діаметрально протилежних цілей. Мотивуючи свою агресію переслідуванням російськомовних і православних під час військових дій, на окупованих територіях і там, де дістає їхня зброя, найбільш постраждалими виявилися саме російськомовні та православні церкви, лаври, місця паломництва та громади.

Настав час припинити російсько-українську війну, покладаючи основні надії на збройні сили України. Спроба вирішити будь-які питання в ході військових дій за допомогою порушення норм законодавства про свободу совісті, по суті, є неприйнятними. Під час президентства Петра Порошенка стали закон виправляти, однак, ймовірно, саме експертам слушно вирішувати, що є канонічним та неканонічним – легітимність законів має визначати саме людина, яка задовольняє свої релігійні потреби.

ЛІТЕРАТУРА

1. "Священна війна": Кадиров закликав усіх мусульман та їхніх дітей ставити Європу на коліна (відео) URL: <https://focus.ua/uk/world/536545-svyashchennaya-voyna-kadyrov-prizval-vseh-musulman-i-ih-detey-stavit-na-koleni-europe-video> (дата звернення: 17.01.2023).
2. Мартинюк Е.І., Никитченко О.Е. Особливості відтворення права на свободу совісті в Україні в умовах гібридної війни. *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні*: матеріали круглого столу (Одеса, 21 лист. 2019 р.). Одеса: Астропринт, 2019. С. 78-81.
3. Майже 500 релігійних споруд зруйновано в Україні внаслідок російської агресії. URL: <https://irs.in.ua/p/139> (дата звернення: 21.02.2023).
4. Робейко О. "Батько наш Онуфрій": в УПЦ МП переспівали пісню про Бандеру (відео). URL: <https://www.unian.ua/society/batko-nash-onufriy-v-upc-mp-perespivali-pisnyu-pro-banderu-video-12112047.html> (дата звернення: 27.02.2023).
5. Олександр Саган: Зараз важливо, щоб усі рішення РНБО і Президента щодо УПЦ МП не були "совковими і не пішли у свисток". URL: https://risu.ua/oleksandr-sagan-zaraz-vazhливо-shchob-usi-rishennya-rnbo-i-prezidenta-shchodo-upc-mp-ne-buli-sovkovimi-i-ne-pishli-u-svistok_n134454 (дата звернення: 19.12.2022).
6. Релігієзнавча експертиза статуту УПЦ (Московського патріархату) показала наявність церковно-канонічного зв'язку з Російською православною церквою. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/888382.html> (дата звернення: 21.02.2023).

7. УПЦ (МП) має церковно-канонічний зв'язок з РПЦ – релігієзнавча експертиза. URL: [https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-\(mp\)-zvyazok-rpts/32249519.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-(mp)-zvyazok-rpts/32249519.html) (дата звернення: 14.02.2023).

8. "Видають бажане за дійсне". УПЦ (МП) відреагувала на результати експертизи про зв'язок її з РПЦ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-reaktsiya-eksperty/32250562.html> (дата звернення: 22.02.2023).

9. В УПЦ МП хочуть притягнути до кримінальної відповідальності експертів, які досліджували їхній Статут. URL: https://risu.ua/v-upc-mp-hochut-prityagnuti-do-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-ekspertiv-yaki-doslidzhuvali-yihnij-statut_n136623 (дата звернення: 17.02.2023).

10. "Міжнародний церковний трибунал над Кирилом!" – закликають майже 200 священників УПЦ МП. URL: https://risu.ua/mizhnarodnij-cerkovnij-tribunal-nad-kirilom---zaklikayut-majzhe-200-svyashchennikov-upc-mp_n128219 (дата звернення: 21.02.2023).

11. Віктор Єленський. URL: https://risu.ua/viktor-yelenskiy_t959 (дата звернення: 10.01.2023).

12. Саган О. СБУ в Лаврі – давно пора. URL: https://www.unian.ua/society/sbu-v-lavri-davno-pora-12056703.html?_gl=1*17lu64o*_ga*MzMzMzAzMzk5LjE2NzQ1ODgwOTY.*_ga_JLSK4Y8K67*MTY3NjY1MzYyOS45LjEuMTY3NjY1MzY1NS4zNC4wLjA.*_ga_DENC12J6P3*MTY3NjY1MzYzMC45LjEuMTY3NjY1MzY1NS4zNS4wLjA. (дата звернення: 23.02.2023).

13. Щоткіна К. "Русский мир" горить. Але не згоряє. URL: <https://zn.ua/ukr/church/russkij-mir-horit-ale-ne-zhorjaje.html> (дата звернення: 26.01.2023).

14. Щоткіна К. "Святая Русь", *напіврозпад*. Чи приведе ліквідація УПЦ Московського патріархату до деколонізації українського православ'я. URL: <https://zn.ua/ukr/church/svjataja-rus-napivrozpad.html> (дата звернення: 19.02.2023).

15. Римо-католицький священник заперечував злочини окупантів у Бучі – його чекає суд. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/22/7381890/> (дата звернення: 21.02.2023).

16. Лазур В. "Нам сумно, що ми мали рацію". Чи причетна СБУ до перетворення УПЦ МП у розсадник "руського мира" – інтерв'ю з Євстратієм Зорею. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/chi-umisno-sbu-ne-chipalo-upc-mp-yevstratiy-zorya-novini-ukrajini-50293054.html> (дата звернення: 01.02.2023).

17. Юрій Чорноморець: поки триває війна, треба негайно прощатися з Московським патріархатом. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106730/yurij-chornomores-roky-tryvaye-vijna-treba-nehajno-proshatysya-z-moskovskym-patriarhatom/> (дата звернення: 24.02.2023).

18. "Вчення" про сатанізм, прапори "Л/ДНР", крадені ікони: знахідки під час обшуків в УПЦ МП. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/23/infografika/bezpeka/vchennya-pro-satanizm-prapory-ldnr-kradeni-ikony-znaxidky-obshukiv-upcz-mp> (дата звернення: 21.02.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. "Sviashchenna viina": Kadyrov zaklykav usikh musulman ta yikhnikh ditei stavty Yevropu na kolina (video) ["Holy war": Kadyrov called on all Muslims and their children to bring Europe to its knees]. (2022). URL: <https://focus.ua/uk/world/536545-svyashchennaya-voyna-kadyrov-prizval-vseh-musulman-i-ih-detey-stavit-na-koleni-europe-video> (last accessed: 17.01.2023). (In Ukrainian).

2. Martyniuk E.I., Nykychenko O.E. (2019). Osoblyvosti vidtvorennia prava na svobodu sovisti v Ukraini v umovakh hibrydnoi viiny [Peculiarities of reproduction of the right to freedom of conscience in Ukraine in the conditions of a hybrid war]. *Liudyna maie*

pravo: sotsialno-humanitarnyi dyskurs u konteksti reformatsiinykh protsesiv v Ukraini: materialy kruhloho stolu (Odesa, 21 lyst. 2019 r.) [A person has a right: social and humanitarian discourse in the context of reformation processes in Ukraine: materials of the round table (Odesa, November 21, 2019)]. Odesa: Astroprynt, 2019, 78-81.

3. Maizhe 500 relihiinykh sporud zruinovano v Ukraini vnaslidok rosiiskoi ahresii [Almost 500 religious buildings were destroyed in Ukraine as a result of Russian aggression]. (2023). URL: <https://irs.in.ua/p/139> (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

4. Robeiko O. "Batko nash Onufrii": v UPTs MP perespivaly pisniu pro Banderu (video) ["Our Father Onufrii": in the UOC MP believers sang a song about Bandera]. (2023). URL: <https://www.unian.ua/society/batko-nash-onufriy-v-upc-mp-perespivali-pisnyu-pro-banderu-video-12112047.html> (last accessed: 07.02.2023). (In Ukrainian).

5. Oleksandr Sahan: Zaraz vazhlyvo, shchob usi rishennia RNBO i Prezydenta shchodo UPTs MP ne byly "sovkovymy i ne pishly u svystok" [Oleksandr Sagan: Now it is important that all the decisions of the National Security Council and the President regarding the Ukrainian Orthodox Church of the MP are not "scooped and do not go to the whistle"]. (2022). URL: https://risu.ua/oleksandr-sagan-zaraz-vazhlyvo-shchob-usi-rishennya-rnbo-i-prezidenta-shchodo-upc-mp-ne-buli-sovkovymi-i-ne-pishli-u-svistok_n134454 (last accessed: 19.12.2022). (In Ukrainian).

6. Relihiieznavcha ekspertyza statutu UPTs (Moskovskoho patriarkhatu) pokazala naiavnist tserkovno-kanonichnoho zviazku z Rosiiskoiu pravoslavnoiu tserkvoiu [Theological examination of the statute of the UOC (Moscow Patriarchate) showed the existence of a church-canonical connection with the Russian Orthodox Church]. (2023). URL: <https://interfax.com.ua/news/general/888382.html> (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

7. UPTs (MP) maie tserkovno-kanonichniy zviazok z RPTs – relihiieznavcha ekspertyza [The UOC (MP) has an ecclesiastical-canonical relationship with the Russian Orthodox Church - religious expertise]. (2023). URL: [https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-\(mp\)-zvyazok-rpts/32249519.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-(mp)-zvyazok-rpts/32249519.html) (last accessed: 14.02.2023). (In Ukrainian).

8. «Vydaui bazhane za diisne». UPTs (MP) vidreahovala na rezultaty ekspertyzy pro zviazok yii z RPTs ["Wishful thinking is true." The UOC (MP) reacted to the results of the examination on its connection with the Russian Orthodox Church]. (2023). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-reaktsiya-eksperty/32250562.html> (last accessed: 22.02.2023). (In Ukrainian).

9. V UPTs MP khochut prytiahnuty do kryminalnoi vidpovidalnosti ekspertiv, yaki doslidzhuvaly yikhniy Statut [The UOC MP wants to prosecute experts who studied their Statute]. (2023). URL: https://risu.ua/v-upc-mp-hochut-prityagnuti-do-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-ekspertiv-yaki-doslidzhuvali-yihnij-statut_n136623 (last accessed: 17.02.2023). (In Ukrainian).

10. "Mizhnarodnyi tserkovnyi trybunal nad Kyrylom!" – zaklykaiut maizhe 200 sviashchenykyv UPTs MP ["International church tribunal over Cyril!" – call for almost 200 priests of the UOC MP]. (2022). URL: https://risu.ua/mizhnarodnij-cerkovnij-trybunal-nad-kirilom---zaklykaiut-majzhe-200-svyashchennikiv-upc-mp_n128219 (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

11. Viktor Yelenskyi [Viktor Yelenskij]. (2022). URL: https://risu.ua/viktor-yelenskij_t959 (last accessed: 10.01.2023). (In Ukrainian).

12. Sahan O. SBU v Lavri – davno pora [O. Sagan. The SBU in Lavra is long overdue]. (2022). URL: https://www.unian.ua/society/sbu-v-lavri-davno-pora-12056703.html?_gl=1*17lu64o*_ga*MzMzMzMzMzMz5LjE2NzQ1ODgwOTY.*_ga_JLSK4Y8K67*MTY3NjY1MzYyOS45LjEuMTY3NjY1MzY1NS4zNC4wLjA.*_ga_DENC12J6P3*MTY3NjY1MzYyMC45LjEuMTY3NjY1MzY1NS4zNS4wLjA (last accessed: 23.02.2023). (In Ukrainian).

13. Shchotkina K. "Russkii mir" horyt. Ale ne zghoriaie ["Russian measure" is on fire. But it does not burn]. (2022). URL: <https://zn.ua/ukr/church/russkij-mir-horit-ale-ne-zhorjaje.html> (last accessed: 26.01.2023). (In Ukrainian).

14. Shchotkina K. "Sviataia Rus", napivrozpad. Chy pryvede likvidatsiia UPTs Moskovskoho patriarkhatu do dekolonizatsii ukrainskoho pravoslavia ["Holy Rus", half-life. Will the liquidation of the UOC of the Moscow Patriarchate lead to the decolonization of Ukrainian Orthodoxy]. (2023). URL: <https://zn.ua/ukr/church/svjataja-rus-napivrozpad.html> (last accessed: 19.02.2023). (In Ukrainian).

15. Rymo-katolytskyi sviashchennyk zaperechuvav zlochyny okupantiv u Buchi – yoho chekaie sud [The Roman Catholic priest denied the crimes of the occupiers in Bucha – he is awaiting trial]. (2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/22/7381890/> (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

16. Lazur V. "Nam sumno, shcho my maly ratsiiu". Chy prychetna SBU do peretvorennia UPTs MP u rozsadnyk "russkoho myra" – interviu z Yevstratiem Zoreiu ["We are sad that we were right." Is the SBU involved in the transformation of the UOC-MP into a hotbed of "Russian world" – interview with Evstratyi Zorya]. (2022). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/chi-umisno-sbu-ne-chipalo-upc-mp-yevstratyi-zorya-novini-ukrajini-50293054.html> (last accessed: 01.02.2023). (In Ukrainian).

17. Iurii Chornomorets: poky tryvaie viina, treba nehaino proshchatysia z Moskovskym patriarkhatom [Yuri Chornomorets: as long as the war continues, it is necessary to immediately say goodbye to the Moscow Patriarchate]. (2022). URL: <https://texty.org.ua/fragments/106730/yurij-chornomorec-poky-tryvaye-vijna-treba-nehajno-proshatysya-z-moskovskym-patriarhatom/> (last accessed: 24.02.2023). (In Ukrainian).

18. "Vchennia" pro satanizm, prapory "L/DNR", kradeni ikony: znakhidky pid chas obshukiv v UPTs MP ["Teaching" about Satanism, "L/DPR" flags, stolen icons: findings during searches of the UOC MP]. (2022). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/23/infografika/bezpeka/vchennya-pro-satanizm-prapory-ldnr-kradeni-ikony-znaxidky-obshukiv-upcz-mp> (last accessed: 21.02.2023). (In Ukrainian).

Receive: February 22, 2023

Accepted: March 25, 2023